

ОБҐРУНТУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЦІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Розкрито підходи вітчизняних педагогів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (Я. Абрамова, В. Вахтерова, М. Корфа, К. Ушинського, С. Миропольського, М. Пирогова, О. Пругавіна, С. Сірополко та ін.) до обґрунтування організаційно-педагогічних засад діяльності шкіл для дорослих: цілей, принципів, типів і структури, загальних питань організації навчально-виховного процесу. Встановлено, що в педагогіці досліджуваного періоду школи для дорослих розумілися як альтернативні (до державних шкіл) безкоштовні, відкриті народно-просвітницькі заклади, спрямовані на задоволення освітніх потреб і запитів різних за віком, соціальною й матеріальною приналежністю людей. Основний контингент учнів склали дорослі робітники й селяни, під можливості яких підлаштовувався загальний устрій школи (заняття в недільні та святкові дні, зимовий період навчання, прийом протягом року та ін.).

Ключові слова: освіта дорослих, навчально-виховний процес, організаційно-педагогічні засади, організаційно-педагогічні засади діяльності закладів освіти дорослих.

Постановка проблеми. Одним з важливих аспектів національного гуманітарного знання є історія освіти дорослих в Україні, яка зберігає велику кількість цінних і перевірених часом ініціатив, що можуть стати важливим джерелом для розвитку сучасної андрагогіки – теорії та практики освіти дорослих. Їх критичний аналіз уможливить уникнення помилок і прорахунків, а, відтак, і максимальне використання кращих надбань та їх інтегрування в сучасну цілісну систему неперервної освіти відповідно до основних вимог Національної доктрини розвитку освіти України у ХХІ столітті (забезпечення здобуття якісної освіти впродовж життя для всіх громадян; утвердження її національного характеру).

Аналіз актуальних досліджень. Висвітлення процесів становлення і розвитку освіти дорослих в Україні в різні історичні періоди стали предметом наукових досліджень сучасних вчених О. Аніщенко, О. Барабаш, Л. Березівської, Л. Вовк, І. Воробець, Д. Герцюка, В. Голобобова, О. Джус, С. Дмитренко, Т. Завгородньої, О. Капченко, К. Кобченко, О. Ковальчук, Н. Коляди, Б. Корольова, Н. Муқан, З. Нагачевської, Л. Сігаєвої, Н. Побірченко, Є. Поточни, О. Сітало, Б. Ступарика, О. Сухомлинської, Н. Чепурної, С. Черкасової, М. Шепель, Д. Щербак, Л. Шинкаренко. Результати їх ґрунтовних і всебічних пошуків репрезентують освіту дорослих як повноцінну сферу суспільного й духовного життя народу з глибокими історичними традиціями і надбаннями; розкривають порівняльний і взаємозалежний

характер цього поліфункціонального явища, його тісні зв'язки з політикою, господарством і суспільним життям народу і країни, відповідність конкретному соціально-історичному періоду.

Предметом уваги автора публікації є розвиток освіти дорослих на українських територіях російського підпорядкування в другій половині XIX – на початку XX століття, коли під впливом радикальних змін у всіх сферах суспільного життя активних темпів розвитку набували різноманітні освітні інституції для дорослих. Їх діяльність сприяла започаткуванню теоретичних розробок у галузі навчання дорослих. У даній статті маємо на меті розкрити один із напрямів розробки теорії освіти дорослих – визначення і обґрунтування організаційно-педагогічних засад діяльності різних типів закладів для дорослих.

Виклад основного матеріалу. Основою для теоретичних узагальнень і формування перших дидактичних ідей стала діяльність недільних і повторювальних шкіл, публічних лекцій, різноманітних загальноосвітніх і професійних курсів для дорослих, народних бібліотек, народних університетів. Саме «після створення перших недільних шкіл, – зазначає сучасна дослідниця Л. Вовк, – українські педагоги самостійно опрацьовували як загальні проблеми позашкільної освіти, так і окремі питання дидактики дорослих» [3, 34].

Перші вияви теоретичного осмислення й обґрунтування починань у сфері освіти дорослих містяться у працях К. Ушинського. Як увесь зміст його «Педагогічної антропології», так і вказівки в «Програмі педагогіки для спеціальних класів жіночих навчальних закладів» засвідчує, що автор розглядав педагогіку як науку про виховання людини взагалі, а не тільки про виховання дітей. «Предметом педагогіки, – писав К. Ушинський, – є правильний розвиток людського організму ... в різні періоди людського розвитку: раннє дитинство, дитинство, підлітковий вік, юність і зрілість» [17, 33].

З початком роботи недільних шкіл К. Ушинський відразу зацікавився новим типом – школою для дорослих. Педагог сам виступив ініціатором відкриття однієї недільної школи, в якій викладали вихованки випускних груп Смольного інституту благородних дівчат, де він працював інспектором класів. Своє захоплення недільними школами як «прекрасним і відрадним явищем» народного життя К. Ушинський висловив у статті «Недільні школи (Лист у провінцію)» [16]. На основі окремих прикладів досвіду постановки недільного навчання в Україні, педагог зробив узагальнення щодо специфічних (порівняно з іншими типами навчальних закладів) мети, змісту, форм, методів та основних принципів діяльності недільної школи.

«Добрий устрій недільної школи, – зазначив К. Ушинський, – одне з найскладніших педагогічних завдань». На думку автора, зовні влаштування недільної школи може бути різноманітним, але аж ніяк вузько регламентованим. Адже «недільна школа засновується на абсолютному волевиявленні, з одного боку, учитися, з іншого – навчати». Тому радить у організації школи надавати перевагу позитивним установкам, намагатися долати негативні перешкоди позитивними впливами [16, 59].

Спроба цілісного розкриття організаційно-педагогічних засад діяльності недільних шкіл також мала місце в незакінченій праці-рукописі під схожою назвою «Недільні школи (Листи в село)» (1861), яка належала одному з активних учасників недільного руху Є. Мосаківському. Заявивши в змісті статті такі питання, як «Опис влаштування школи. Заняття в ній і поводження з учнями. Моральний і розумовий стан учнів. Предмети занять», автор встиг розкрити лише частину 1-го (на заваді стало його ув'язнення за ведення революційної пропаганди серед учнів Київського військового училища) [6].

Декілька нарисів щодо організації недільної школи як одного з типів навчальних закладів для дорослих містяться у книзі О. Пругавіна «Запити народу і обов'язки інтелігенції в сфері просвіти і виховання» (1890, 1895, 1904, 1914 рр.) [13].

Фундаментальні положення щодо загальної організації недільної школи, побудови й здійснення навчально-виховного процесу та його методичного забезпечення розкриті в книзі теоретика і практика освіти дорослих, керівника Харківської чоловічої недільної школи С. Миропольського «Школа і суспільство. Приватна Харківська жіноча недільна школа» (1892) [10].

У результаті вивчення діяльності школи Х. Алчевської, С. Миропольський дав високу оцінку дружньої й узгодженої роботи педагогічного колективу й відповів на питання «Чим суспільство (в особі кращих освічених робітників) може бути для школи і чим школа (поставлена педагогічно) може бути для суспільства?».

Опис досвіду діяльності школи Х. Алчевської також послужив основою міркувань і суджень Я. Абрамова про доцільність організаційно-змістового формату недільних шкіл для навчання дорослого населення, висловлених у праці «Приватна недільна школа в Харкові і недільні школи взагалі» (1-е видання – 1890 р., 2-е – 1894 р., 3-є – 1896 р.). На основі узагальнення досвіду роботи Харківських жіночої та чоловічої недільних шкіл, автор фактично виписав процедуру відкриття і організаційне

забезпечення діяльності школи в цілому. Зокрема, в праці повідомляються відомості стосовно того, «... куди потрібно звертатися за дозволом відкриття школи; хто має право відкривати школи і викладати в них; які предмети викладаються; які внутрішні порядки таких шкіл» та ін. [1, 63].

Серед визначальних моментів внутрішньої організації недільної школи Я. Абрамов указує на тривалість навчального року для дорослих (вересень-травень), час занять і їх тривалість, період і умови прийому на навчання; подає характеристику контингенту недільних шкіл (неписьменні, малограмотні, грамотні), обґрунтовує доцільність диференційованого підходу в навчанні учнів різного рівня підготовки [1, 71–74].

Значну увагу автор приділяє питанням діяльності в недільній школі бібліотеки для учнів і учителів; переконує у важливості проведення шкільних свят. Важливою умовою ефективної діяльності й розвитку недільних шкіл Я. Абрамов визначив встановлення зв'язків між діючими закладами шляхом влаштування з'їздів, нарад, видання періодики [1, 88].

Ідея організації недільних шкіл покладена в основу низки статей М. Корфа – «Недільна школа», «Повторювальні школи для учнів», «Освітній рівень дорослих грамотних селян», що увійшли до книги «Наші педагогічні питання» (1882). Зокрема, у статті «Недільна школа» педагог висловив задоволення й позитивно оцінив організацію навчально-виховного процесу в недільній школі Х. Алчевської.

Водночас, на основі власних спостережень, досвіду педагогічної діяльності в земських школах, вивчення роботи діючих недільних шкіл, М. Корф висунув ідею створення нового типу – недільних повторювальних шкіл для дорослих, які мали певний освітній рівень. На думку педагога, мета такого типу народно-просвітницьких закладів полягала в попередженні рецидиву безграмотності, закріпленні раніше набутих знань і остаточному завершенні початкового навчання.

«Якщо немає можливості утримувати й недільну школу для неграмотних селян, і повторювальну для тих, хто раніше навчався, то треба обирати останню», – радив педагог, пояснюючи це тим, що «...у повторювальних школах і після однієї зими навчання досягаються значні результати; старші класи таких шкіл самі можуть навчати неписьменних земляків; ... повторювальні школи працюють для селян такого віку, коли настає період використання знань, отриманих у школі. Це час, коли селяни цінують отримані знання» [11, 70–71].

Відкриття таких шкіл, за задумом автора, не потребувало значних додаткових коштів. М. Корф переконував, що недільна повторна школа

може відкриватися в будь-якій місцевості, де нормально працює три-чотирирічна початкова школа. Заняття проводилися в неділю і тривали 3 години. Усього передбачалося 20 недільних навчальних днів протягом зими. Учні залежно від сформованості навичок читання розбиваються на три відділення. З третім, сильнішим, працює сам учитель, з другим – почергово вчитель і його помічник – учень старшого відділення, з першим – помічник учителя постійно. У третьому відділенні відбувається «не тільки відновлення в пам'яті того, що вже проходили в повсякденній школі, але й доповнення до нього нових даних з метою розвитку учнів і підготовки їх до практичного життя» [8, 38].

Практичній реалізації задуму М. Корфа сприяло укладене ним «Керівництво для недільних повторювальних шкіл», що містило програми, конспекти, методичні вказівки для вчителя, домашні завдання з усіх предметів для учнів [8].

З ініціативи М. Корфа питання про організацію повторювальних шкіл було винесено на порядок денний учительського з'їзду, що відбувся 10 червня 1883 р. у м.Бердянськ. У доповіді «Про організацію вечірніх повторювальних шкіл і програму викладання в цих школах», барон порівняв навчання народу до 10-12 річного віку з будівництвом стін, на які ллється дощ, а повторювальні школи – це дах будинку: «якщо не ставити дах, то не треба й будувати. І задача з'їзду – розробити план і поставити дах» [12, 22]. М. Корф чітко сформулював мету і завдання діяльності таких шкіл; визначив і охарактеризував два типи повторювальних шкіл, які розрізняв за кількістю навчальних годин: 1-й – 3 години на тиждень, 2-й – 6 годин.

У результаті активного обговорення з'їзд визнав необхідність відкриття повторювальних шкіл, було вироблено програму для них, що враховувала місцеві умови [14, 758]. В ухваленій постанові конкретизовані основні організаційні моменти таких шкіл – школа повинна працювати або в неділю протягом трьох годин, або вечорами два рази на тиждень протягом трьох годин, або три рази по дві години; до школи приймали тільки тих, хто раніше навчався; термін навчання – з 15 листопада до 1 березня; запроваджувався облік відвідування учнів та ін. [7, 14].

Ініційовані М. Корфом недільні повторювальні школи знайшли підтримку серед педагогічної громадськості. Зокрема, його сучасник В.Вахтеров назвав їх «вінцем справи початкового навчання в селі» [2, 270]. У праці «Позашкільна освіта народу» В. Вахтеров акцентує увагу на важливій особистісній і суспільній значущості недільної повторювальної школи: її учнями є молоді люди, які перебувають у віці, коли формуються

моральні ідеали, світогляд, чуттєва сфера. Запорукою успішного впливу школи на особистість дорослого В. Вахтеров уважає вчителя – серйозного, знаючого й розвиненого [2, 271].

Перу В. Вахтерова належить низка чітких і конкретних рекомендацій щодо відкриття й організації діяльності недільної школи, підбору педагогічних кадрів, комплектування класів, формування навчальних програм, складання розкладу занять тощо. Зокрема, цим питанням присвячений розділ у книзі «Позашкільна освіта народу» під назвою «Порядок відкриття недільної школи і Положення про викладацький персонал» [2, 361]; окрема брошура «Сільські недільні школи і повторювальні класи» (1896); статті в журналі «Приватні починання у справі народної освіти», збірнику Московського комітету грамотності та ін.

У книзі «Позашкільна освіта народу» (1896) В. Вахтеров охарактеризував недільну школу як структурну одиницю позашкільної освіти, розкрив її зв'язки з повторювальними класами, народними бібліотеками й іншими закладами позашкільної освіти. Між усіма ними, зазначає педагог, існує найтісніший зв'язок: кращим засобом переконання неписьменного селянина в користі книги є народні читання; слухаючи читання, селянин заражається бажанням навчитися читати – потрібна недільна школа; є школа – треба запропонувати книгу для читання, допомогти правильно користуватися нею» [2, 85]. «Тільки сукупність всіх цих заходів, – висловлював переконаність В. Вахтеров, – може вести до задовільного розв'язання найважливіших завдань нашого часу – широкого розповсюдження освіти народних мас» [2, 85].

В. Вахтеров накреслив умови, за яких, на його думку, можливий подальший, більш швидкий і широкий розвиток недільних і повторювальних шкіл. Автор переконаний, що всі труднощі функціонування шкіл, а особливо матеріальні, можна легко подолати, «якщо в суспільстві буде поширена думка про необхідність недільних шкіл для народу, про їх величезне значення». Таке можливе, стверджує педагог, за умови повної відповідності типу школи потребам населення, а особливо сільського [2, 357]. Тут В. Вахтеров наголошує, що створений для міського населення тип недільної школи є непридатним для сільської місцевості, де зазвичай у школі працює один учитель. Вартим уваги, впевнений педагог, є досвід діяльності земств у цій сфері й відповідно влаштування закладів для дорослого сільського населення за принципами земської школи [2, 358].

У праці «Позашкільна освіта» В. Вахтеров наводить класифікацію недільних шкіл: «1) нижча недільна школа для абсолютно неписьменних

дорослих, 2) вища повторювальна школа для дорослих, які закінчили курс сільського училища чи мають рівну з ним підготовку, 3) середня повторювальна недільна школа для осіб, які вибули з початкового училища раніше визначеного терміну або ті, які мають рівну з ними підготовку» [2, 264].

Спроби класифікувати й типологізувати школи для дорослих присутні й у працях інших діячів, що розглядаємо виявом належної теоретичної розробки організаційних питань освіти дорослих. Зокрема, видний організатор і теоретик освіти дорослих того часу Є. Мединський виділяв п'ять типів шкіл дорослих: 1) школи грамоти для дорослих; 2) повторювально-додаткові загальноосвітні курси; 3) спеціальні (професійні) курси; 4) додаткові школи; 5) народні університети [9].

Ці п'ять усталених на той час типів шкіл дорослих найчастіше виділяли у класифікаціях, хоча нерідко вони на практиці видозмінювалися, зливалися або переходили один в інший, узагальнюючи взаємний досвід.

У школах грамоти для дорослих, якими за змістом освіти були зазвичай недільні школи, поряд з навчанням грамоті, давалися початкові знання з історії, географії, математики, природознавства.

На повторювально-додаткових курсах, які відкривалися в основному в містах і тривали 3 роки, вивчалися дисципліни на рівні гімназій і реальних училищ. Завданням цих курсів було дати середню освіту дорослим, які не отримали її вчасно. Ці курси на останніх семестрах уже скоріше були народними університетами, ніж середніми народними школами.

Спеціальні (професійні) короткострокові курси мали на меті навчити дорослих різних ремесел і сільськогосподарських робіт. Навчання тривало від двох тижнів до одного року, заняття проводилися в міжсезоння сільськогосподарських робіт.

Сільські додаткові (або повторювальні) школи спиралися у своїй роботі на досвід народних шкіл, що виникли в Німеччині та Данії ще в середині XIX ст. У них навчалися сільські жителі, які закінчили початкову школу, поєднуючи працю в сільському господарстві з продовженням загальної освіти. Заняття проводилися два рази на тиждень, вечорами, протягом трьох років. Для додаткових шкіл видавалися книги для читання та підручники.

Як вищий тип загальноосвітньої школи для дорослих розглядався народний університет. За Є. Мединським, це був загальнодоступний навчальний заклад, що ставив своєю метою виробити у слухачів широкий світогляд, розвинути критичне соціальне мислення, зробити наукове знання доступним для кожного.

Ідея народного університету як типу навчального закладу для дорослих була запозичена із західноєвропейських та американських країн, де ці заклади асоціювалися з формою вищої освіти дорослих. Попри наявність взірців організації таких закладів (у результаті вивчення зарубіжного досвіду, спеціальних поїздок, запрошення закордонних діячів), на вітчизняних теренах не було однозначної позиції щодо рівня народних університетів, їх організаційних і теоретично-методичних атрибутів.

Обговорюючи загальний вигляд народного університету, всі сходилися на тому, що це «вільна школа», без зовнішніх формальностей, без представлення дипломів для вступу в нього. Але під час конкретизації цільової установки й змісту освіти виявлялися три основних точки зору. Одні діячі (Д. Галанін, В. Грехов) пропонували будувати народні університети за змістом пропонованих знань з максимальним наближенням до звичайних університетів, з систематичними курсами із всіх галузей «чистої науки», «з тією ж науковою строгістю і повнотою» [15, 260–265, 290]. Інші (В. Леонтьєв), доповнюючи ці пропозиції, розглядали народний університет як вищий професійний навчальний заклад [15, 291–294]. Треті уявляли народний університет як дещо близьке до публічних читань, з непостійним складом слухачів, де кожний притримується тієї програми, яку він накреслив собі сам) [15, 501–517]. Народний університет, на думку одного з прихильників такої позиції Б. Сиромятникова, повинен давати не освіту, а розвиток, бути справді доступним усім. Дискусійний характер питання щодо статусу народного університету як навчального закладу для дорослих, існування різних точок зору живилося тим, що кожна з позицій мала практичне втілення.

Попри діяльність різних типів народних університетів, переважна їх більшість являла собою публічні лекції з більш чи менш систематичними курсами з різних галузей знання. У зв'язку з цим у теоретичних напрацюваннях з означеного аспекту простежуємо розуміння народного університету як навчальної установи для дорослих, у якій здійснювалося систематичне читання лекцій для всіх охочих із серйозними інтелектуально-пізнавальними запитам.

Популяризація друкованого слова й реалізація його освітньо-виховного потенціалу серед широких верств населення була сутнісною і визначальною ознакою народних читалень і читань. Важливі практичні вказівки з організації і проведення народних читань належать Б. Грінченку. У статті «Про українську книжку на селі» (надрукована в «Зорі») він перший увів назву «народні

читання». Під цим поняттям він розумів читання літературного твору (оповідання, поезій) широкій громаді зібраних людей [4, 5].

Важливе місце в мережі освітніх закладів для дорослих належало бібліотекам. Одна тільки школа, зазначав С. Сірополко, не може підняти населення високо в культурному відношенні. Бібліотеки визнавалися важливим джерелом поширення знань, дієвим і комплексним засобом підвищення культурно-освітніх запитів дорослих. У недостатній кількості й відсутності бібліотек педагогічна громадськість бачила загрозу зупинки освіти, всього культурного розвитку. Є. Мединський порівнював всю мережу освіти дорослих з колом, початок і кінець якого – книга.

Центрами інтеграції освітніх і культурно-освітніх структур для дорослих були й такі типи культурно-просвітницьких закладів для дорослих як народні будинки. Вони створювалися переважно у великих містах на кошти земств чи громадських організацій. Народні будинки зазвичай акумулювали різні типи освітніх інституцій для дорослих – при них діяли школи, класи, курси для дорослих; велася підготовка працівників для позашкільної освіти дорослих. Один із організаторів і літописців народних будинків професор В. Данилевський уявляв їх як заклад взаємин односторонніх, заклад підвищення інтелектуального й культурного рівня, з'ясування відповіді на злободенні соціальні й економічні питання [5].

Навчально-просвітницька та культурна діяльність закладів для дорослих доповнювалася гуртками самоосвіти, які ставили своєю метою дати можливість дорослим заповнити прогалини в освіті шляхом самоосвіти через спільні бесіди літературної та мистецької тематики. До форм освіти дорослих відносили також і культурницькі інституції – музеї, виставки, театр, кінематограф, хор, народні оркестри, клуби для молоді, екскурсії.

Узагальнюючи вищенаведене, зазначимо, що всі освітні й культурно-просвітницькі структури функціонували як органічні й взаємопов'язані складові освіти дорослих: народні будинки фактично були центрами комплексу освітніх і культурних установ дорослих (бібліотеки, читальні, аудиторії) з включенням до їх структури книжкових складів, освітніх курсів для дорослих, музеїв, виставок, краєзнавчих, мистецьких та інших гуртків, навчальних майстерень.

Діючи у визначений період освітні інституції Є. Мединський розглядав як двовимірну систему навчання дорослих: у вертикальному – як сукупність навчальних закладів, що складають основний стержень; у горизонтальному – як сукупність закладів, які задовольняють різні вимоги в знаннях і забезпечують можливість навчання різних груп населення та суспільства в

цілому [9, 79]. Їх інтеграція й обумовлювала започаткування і еволюцію системотворчих процесів у напрямі забезпечення неперервності освіти.

Висновки. Отже, аналіз першоджерел і на його основі наведені вище матеріали дають підстави стверджувати, що вже з самих початків діяльності перших закладів для дорослих спостерігався поступовий перехід від окремих спостережень та описів практичного досвіду до ціленаправленого дослідження на теоретичному рівні основних питань освіти дорослих, у тому числі й організаційних.

Зокрема, у працях М. Пирогова, К. Ушинського, В. Вахтерова, С. Миропольського, Я. Абрамова, В. Пругавіна, М. Корфа та ін., різні типи закладів для освіти дорослих мислилися як альтернативні (до державних шкіл) безкоштовні, відкриті народно-просвітницькі заклади, спрямовані на задоволення освітніх потреб і запитів різних за віком, соціальною й матеріальною приналежністю людей. Основний контингент учнів (слухачів) складали дорослі робітники й селяни, під можливості яких підлаштовувався загальний устрій школи (заняття в недільні та святкові дні, зимовий період навчання, прийом протягом року та ін.).

Осміслені прогресивними педагогами організаційно-структурні параметри різних типів закладів і форм освіти дорослих виявляють їх віддаленість від офіційних освітніх структур і часто позиціонуються як протиставлення чи альтернатива їм. Натомість виразними є повернутість закладів освіти дорослих до широких мас населення й їх народний характер, що відзначається суспільним управлінням; добровільністю навчання; варіативністю програм і термінів навчання; поєднанням форм популяризації наукових знань з прикладними заняттями; створенням комфортного середовища для спілкування дорослих людей тощо.

Ці характеристики вказують на розуміння тодішньою науково-педагогічною думкою системи закладів для дорослих як сфери неформальної освіти, у трактуванні й розвитку якої простежуються два основні напрями. Перший пов'язаний з відкриттям закладів, орієнтованих на певні верстви населення: робітників, селян, молодь чи старших людей тощо. Другий напрям зумовлений пошуком форм, які дозволяють розширити межі університетських аудиторій і забезпечити доступ для широкого кола слухачів до знань академічного рівня.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамов Я. В. Частная женская воскресная школа в Харькове и воскресные школы вообще / Я. В. Абрамов. – 2-е изд., доп. – М. : Тип-я И.Д. Сытина, 1894. – 105 с.
2. Вахтеров В. П. Внешкольное образование народа. Сельские библиотеки, книжные склады. Воскресные школы и повторительные классы / В. П. Вахтеров. – М. : Изд-е Т-ва И. Д. Сытина, 1896. – 380 с.
3. Вовк Л. П. Історія освіти дорослих в Україні : Нариси / Л. П. Вовк // Укр. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 1994. – 226 с.
4. Галуцинський М. Народна освіта й виховання народу / М. Галуцинський. – Львів, 1920. – 35 с.
5. Данилевский В. Я. Народный дом, его задачи и общественное значение / В. Я. Данилевский. – Х., 1915. – 60 с.
6. Дознание следственной комиссии при генерал-губернаторе по делу студента Киевского университета Моссаковского Е. М. – ЦДІАК України, ф. 442, оп. 811 (1861), спр. 222а, арк. 182, 190.
7. Корф Н. Педагогика и дидактика. Учебная программа повторительных школ / Н. Корф // Народная школа. – 1883. – № 11. – С.14.
8. Корф Н. А. Руководитель для воскресных повторительных школ / Н. А. Корф. – СПб. : Тип-я д-ра М.А.Хана, 1882. – 51 с.
9. Медынский Е. Н. Внешкольное образование, его значение, организация и техника / Е. Н. Медынский – М.: Наука, 1913. – 249 с.
10. Миропольский С. Школа и общество. Частная женская воскресная школа / С. Миропольский. – СПб. : Тип-я Скороходова, 1892. – 107 с.
11. Отчет члена Мариупольского Уездного Училищного Совета Николая Александровича Корфа. За 1882/1883 год. – Мариуполь, 1883. – С.70-71.
12. Очерк о деятельности Бердянского Уездного Земства Таврической губернии по народному образованию с 1866 по 1896 год. Составлен Бердянскою Уездною Земскою Управою. – Бердянск, 1897, 36 с.
13. Пругавин А. С. Запросы народа и обязанности интеллигенции в области умственного развития и просвещения / А. С. Пругавин. – М. : Изд-е редакции журнала «Русская мысль», 1890. – 282 с.
14. Сборник Постановлений Бердянского Уездного земского собрания с 1866 по 1908 год. – М., 1910. – 820 с
15. Труды первого Всероссийского съезда деятелей обществ народных университетов и других просветительных учреждений частной инициативы. СПб. 3-7 января 1908 г. – СПб., 1908. – 526 с.
16. Ушинский К. Д. Воскресные школы (Письмо в провинцию) / К. Д. Ушинский // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1861. – № 106. – С. 58–82.
17. Ушинский К. Д. Программа педагогики для специальных классов женских учебных заведений / К. Д. Ушинский. – Собр.соч. Т. 10. М.-Л. : Изд.АПН РСФСР, 1950. – С. 31–43.

РЕЗЮМЕ

Л. И. Тимчук Обоснование организационно-педагогических основ деятельности учреждений образования взрослых в отечественной педагогике второй половины XIX – начала XX в.

Раскрыто подходы отечественных педагогов второй половины XIX – начала XX в. (Я. Абрамова, В. Вахтерова, Н. Корфа, К. Ушинского, С. Миропольского, Н. Пирогова, А. Пругавина, С. Сиropolko и др.) к обоснованию организационно-педагогических основ деятельности школ для взрослых: целей, принципов, типов и структуры, общих вопросов организации учебно-воспитательного процесса. Установлено, что в педагогике исследуемого периода школы для взрослых понимались как альтернативные (в отношении к государственным школам) бесплатные, открытые народно-просветительские учреждения, направленные на удовлетворение образовательных потребностей и запросов различных по возрасту, социальной и материальной принадлежности людей. Основной контингент учащихся составляли взрослые рабочие и крестьяне, под возможности которых подстраивался общий строй школы (занятия в воскресные и праздничные дни, зимний период обучения, прием в течение года и др.).

Ключевые слова: образование взрослых, учебно-воспитательный процесс, организационно-педагогические основы, организационно-педагогические основы деятельности учреждений образования взрослых.

SUMMARY

L. Timchuk. Justification of organizational and pedagogical foundations of the institutions of adult education in domestic pedagogy in the second half of the XIX – early XX century.

The approaches of native teachers in the second half of XIX – early XX century (Ya. Abramova, V. Vahterova, N. Korfa, K. Ushinskogo, S. Miropolskogo, N. Pirogova, A. Prugavina, S. Siropolko) to justification of organizational and pedagogical foundations of schools for adults: goals, principles the types and structure of general issues of organization of educational process are disclosed in the article. It is found out that in the investigated period, adult schools were conceived as alternative (in relation to public schools) free, open people's educational institutions to meet the educational needs and demands of different ages, social and material people's status. The main contingent of students were adult workers and peasants, the capabilities are aligned to the overall structure of the school (classes on Sundays and public holidays, winter training period, the reception for a year, and others).

Key words: adults education, educational process, organizational and pedagogical principles, organizational and pedagogical principles of activity of establishments adult educations.